

Dante – realitás és allegória között

KELEMEN JÁNOS: A SZENTLÉLEK POÉTÁJA

A magyar dantológiában – a téma komplex jellege miatt is – a tanulmányokon túl ritkán jelenik meg kötet a firenzei költő életművéről. Örvendetes viszont, hogy a Pál József által nagy erudícióval nemrég megírt könyv után („Silány időből az örökkévalóságba”. Az *Isteni Színjáték* nyelvi és tipológiai szimbolizmusa, JATEPress, 1997.) egy másik kötettel lepte meg a hazai olvasókat a nyelvfilozófus Kelemen János.

A könyv az *Isteni Színjáték* önreferencialitását, önmeghatározását vizsgálja *magán a szövegen* keresztül. A kötet ismeretében csak sajnálhatjuk, hogy erre a hermeneutikai értelmezésre nem korábban került sor. Azért is, mert komoly, az egész dantei életművet átfogó *konceptió* körvonalazódik Kelemen János könyve olvasása közben.

A kötet egyébként két részből áll. Az első, nagyobb egységbe azok az írások kerültek, amelyek a könyv alapvető célkitűzését valósítják meg. Ezek fő témája az isteni inspiráció poétikájának fő fogalmai, mint a *noto* („feljegyzem”), a *spira* („lehel”, „inspirál”) és a *detta* („diktál”) igék jelentés-vizsgálata abból a szempontból, hogy Dante szerint ő csak a *Szentlélek poétája*, mert csak azt jegyzi le, amit a Szentlélek diktál, sugall neki. Itt kap helyet a költő és az olvasó alakjáról írt tanulmány. A második részben, a Függelékben, Kelemen János két, már korábban publikált cikkét teszi közzé. Az egyiket átdolgozva, Dante filozófiájáról, a másikat eredeti formájában Dante ezoterizmusáról, René Guénon hasonló című művét bírálva.

A könyv olvasása – talán nem is a szerző szándékával ellentétesen – maga is hermeneutikai feladat. Arról van ugyanis szó, hogy Kelemen János Dante-értelmezését a firenzei „Sommo poeta” filozófiájából kiindulva építi fel. Tehát a Függelékben közölt filozófiai írásból kell kiindulni, hogy megértsük azt az újszerű értelmezést, amit a szerző – az általa jelentősnek tartott hazai (Bán Imre) és külföldi szakirodalom (elsősorban Eric Auerbach, Étienne Gilson, John Freccero és Bruno Nardi) alapján és Dante szövegeinek jó ismerőjeként – kialakított magában.

Köztudomású, hogy a Dante-értelmezés, a dantisztika nagy problémája, hogy a szöveg négyes értelmét („i quattro sensi”) hogyan kell érteni. Arról van ugyanis szó, hogy maga Dante nem is egy helyen, de explicit és sokat idézett formában a Can Grande della Scalához írt XIII. levelében ezt írja: „...tudni kell, hogy ennek a műnek nem egységes az értelme, hanem inkább azt lehetne mondani, sokféle értelmezésű. Első értelmezése az, ami betű szerinti. A másik az, amit a betű csupán jelez. Az elsőt pedig betű szerintinek mondjuk, a másodikat allegorikusnak, vagy morálisnak, vagy analogikusnak.” Az utóbbi hármat bár „különböző” nevekkkel illetik, általánosságban mindegyiket

Kávé Kiadó
Budapest, 1999
138 oldal, 960 Ft

allegorikusnak lehet mondani, mivel a betű szerinti vagy történelmi értelmezéstől eltérőek”.¹ Ebben a dantei szövegben tehát egy allegorikus és egy betű szerinti, vagyis történelmi értelmezés különíthető el, ami alapján világossá válik, hogy az *Isteni Színjáték* értelmezése legalább két síkon futhat: egy történelmi, reális és egy allegorikus síkon.

Ezt a kettős értelmezést erősíti, amit Kelemen János többször is kiemel, hogy ha politikai téren vizsgáljuk a mű háttérét, akkor világos, hogy a császárság és a pápaság közötti harc tükröződik benne, azaz a földi és az égi hatalom küzdelme, amelyben Dante a császárság mellett foglal állást. Ugyanezt a kettősséget mutatja az averroizmus és a tomizmus közti dantei állásfoglalás is. Kelemen János finom érvekkel bizonyítja, hogy Dante – bár nem volt sem averroista, sem tomista (107. old.) – mindkét filozófustól merített elemeket egyrészt a földi élet boldogságának, másrészt az égi üdvözülés szükségességének bizonyítására. Az előbbi – Kelemen szerint – inkább a *Vendégségben* és az *Egyeduralomban* túlsúlyos, és ezekben Dante valóban túllép a középkoron a reneszánsz irányába, míg az *Isteni Színjátékban* inkább a középkori mentalitás dominál. Míg ugyanis az előző két művében az ész és a hit középkort átívelő vitájában Dante az ész igazsága mellett áll Averroes szellemében, addig – a szerző megítélése szerint – főművében ettől némileg eltávolodik és a hit igazsága válik számára döntővé. Ezt a tételt a szerző a „kettős cél” dantei elméletének középpontba állításával is bizonyítani kívánja. A „kettős cél” az égi üdvözülés mellett a földi boldogság autonómiájának elismerését jelenti. Ez homályosodik el az *Isteni Színjátékban*, ahol Kelemen János szerint Dante lemond a „kettős cél” elméletéről.

Itt némi ellentmondást lehet felfedezni a gondolatmenetben, hiszen ha a „kettős cél” elméletével Dante eltávolodik a teológiától, akkor nyilvánvalóan a hit mozzanata gyengül nála az ész javára. S ha a földi boldogulás lehetősége (nem a tamási értelemben vett tökéletlen földi boldogságé), sőt autonómiája egyáltalán fölmerülhet, akkor nem érthető, hogy az *Isteni Színjáték* miért maradna meg a középkori szemléletnél.

Ennél még többről is szó van. Arról ugyanis, amit a Kelemen János által nagyra becsült hazai dantista, Koltay-Kastner Jenő fejtett ki egyik írásában², hogy ugyanis Dante *Isteni Színjátéka* tele van olyan természetből ellesett hasonlattal, néhány terzínában kifejezett természeti képpel folyókról, dombokról, virágokról, télről, tavaszról stb., amely már a reneszánsz természetszemléletet előlegezi meg. Igaz, ez alapján el is különül a XX. századi magyar dantisztika két fő irányzata: az, amely a főműben a realista szemléletet tartja súlypontosnak, mint például Koltay-Kastner Jenő mellett Kardos Tibor, illetve amely (különböző aspektusból bár) az allegorikus módszerről gondolja ugyanezt, ilyen például Prohászka Ottokár, Fülep Lajos vagy újabban Pál József értelmezése³.

Milyen helyet foglal el Kelemen János koncepciója e kérdésben? Úgy véljük, hogy Kelemen János könyvében megfigyelhető a *szintézisre való törekvés*. Mert igaz, hogy művében nagy teret szentel az allegorikus ábrázolás nyelvi elemzésének (lásd: *Az allegória poétikája* című fejezetet), de azt is tisztán látja – mint Koltay-tanítvány – hogy csak az allegorikus értelmezés leszűkítené a gazdag dantei életművet, mint ahogy az ellenkező álláspont is csak korlátozott eredményre vezetne. A könyv igazi értéke pont

¹ Dante Alighieri *Összes Művei*, Budapest, 1965. Magyar Helikon, 508–509.

² Koltay-Kastner Jenő: *Il realismo di Dante*, Corvina, 1921. I. sz.48–58.

³ Szabó Tibor: *Dante nel Novecento ungherese*, Szeged, 1998. JGYTF Társadalomelméleti tanácsék kiadása, 32.

ebben áll. Éppen ezzel függ össze, hogy határozottan elutasítja azokat az értelmezéseket, amelyek Dantéból valami ezoterikus elméletet vélnek kiolvasni. Nem véletlenül tartja fontosnak Guénon könyve bírálatáról szóló tanulmányának újraközlését, amely így szervesen épül be a koncepcióba.

Mi is azért adnánk nagyobb hangsúlyt a realitás mozzanatának (az allegorikus jelentéstartalom elhanyagolása nélkül), mert egyrészt az „utazást”, Dante pokoltól a purgatóriumon keresztül a paradicsomig tartó utazását a reális szférától a transzcendenciaig tartó utazásnak tartjuk, amely az ember földi életútjának szimbóluma. Ennek különösen első fele olyan elemeket tartalmaz, amelyekből – ahogyan erre Kelemen János is utal – rekonstruálni lehet nemcsak a firenzei költő életét, konkrét aspirációit, hanem az akkori *realis* (társadalmi-politikai-kulturális) élet eseményeit, körülményeit. Másrészt olyan természeti képek találhatóak az egész műben (például a viharról *Pokol*, IX. 67–72.), amelyeket az értelmezésnek nem lehet elhanyagolni. Kelemen János is osztja ezt az álláspontot: „Az isteni inspirációjú költemény célja és funkciója teljes egészében földi” – mondja. (32. old.) De azt is tudja, hogy Dante vátesz-költő, aki az allegórián keresztül képes mélyebb, enigmatikusabb értelmet adni például a „tengerek mélyeiről” szóló hasonlatával. S ilyen értelemben van igaza, amikor azt mondja, hogy „az *Isteni Színjáték* egészében véve a nyelvvel való harc...” (77. old.) S bár újból és újból visszatér a „dantei realizmus” kérdéséhez (91. old.), végül is Hegel esztétikai elemzését fogadja el (Crocével sok esetben polemizálva), amikor a Danténél fellelhető történetiséget és az örökkévalóság rendjét egyaránt hangsúlyozza.

Kelemen János könyve e szintetizáló törekvése miatt igen figyelemreméltó s a XX. századi magyar dantológia jelentős állomása, ha úgy tetszik, betetőzése.

Szabó Tibor

